

Zlo v člověku

Milan Horák

Naprostá většina toho, co ve světě kolem sebe prožíváme jako zlo, je důsledkem lidského konání.

Možná se toto tvrzení bude někomu zdát odvážné tváří v tvář čerstvé vzpomínce na ničivou povodeň nebo při pomýšlení na všechny další živelní pohromy, které kdy sužovaly lidstvo. Pokusíme-li se však porovnat počty obětí a výši způsobených škod, zjistíme, že lidská činnost, sečtena od světových válek až po každodenní účinky lidské chamtivosti, nezodpovědnosti a hlouposti, skutečně nepoměrně převyšuje všechno, co kdy napáchaly přírodní katastrofy. Ovšem ani pohromy, které přičítáme přírodě, většinou nejsou tak docela přírodní. Téměř vždy můžeme pozorovat, že jejich rozsah a dosah, a mnohdy i samotný vznik, je výsledkem působení člověka, jeho bezohlednosti, lhostejnosti či neschopnosti — ostatně i nedávné povodně jsou toho dokladem. Ptáme-li se tedy, odkud se bere zlo, v čem spočívá a jak se s ním můžeme vypořádat, musíme se ptát především, odkud se bere a jak se dá přemoci zlo v člověku samém.

Poměrně rozšířená představa vychází z toho, že někteří lidé jsou prostě zlí a konají zákonitě zlo. Stačilo by tedy vlastně odstranit zlé lidi. Dějiny nás ovšem učí, že takováto představa je mylná. Už mnoho pokusů vyhmátnout zlé jedince a vyhladit je z lidské společnosti skončilo jen ještě větším zlem. Někdo by snad namítl, že zlí lidé mají všude prsty a ujdou vždy spravedlivému trestu; avšak již nejedna revoluce ukázala, že i když si nápravci lidstva předem vytyčí, kdo musí být zničen, a svůj záměr také provedou, zla tím neubude, ba mnohdy i ti, kdo jednali z nejušlechtilejších pohnutek, se nakonec sami stávají původci nejhorších zvěrstev.

Zlo tedy očividně není omezeno na určitou skupinu lidí, nýbrž je založeno v duši každého člověka. Každý z nás je schopen konat zlo a každý z nás je občas opravdu koná. Zlo nemůžeme nikdy přemoci, nepřemůžeme-li je i sami v sobě.

Zlý nepřítel

K pochopení toho, jak zlo v naší duši vzniká a působí, pohlédněme na nejnázornější příklad zla konaného lidmi — na válku. Svě pozorování můžeme zahájit tam, kde je válka nejzřejmější, v konkrétním ozbrojeném střetnutí, kde voják jedné strany zabíjí vojáka strany druhé.

Co vede člověka, který by v občanském životě neublížil kuřeti, k tomu, aby namířil na jiného *člověka* a vystřelil? Především to, že druhý v tu chvíli není člověk, ale „nepřítel“. V postavě, na niž míří, voják nevidí konkrétního Pavla Dvořáka z Olomouce, který má doma ženu a tři děti, je v civilním povolání řidičem autobusu, má rád vážnou hudbu a povídkové buchtý a téhle války má už dávno po krk, nýbrž vidí entitu v uniformě nepřátelské strany, již je třeba zničit. Není důležité, jaký ten druhý doopravdy je, jaké má klady a zápory, jak se chová ke svému okolí, jaké má názory a životní cíle; rozhoduje jen příslušnost k některé z válčících stran — jen ona je důvodem k tomu, aby byl člověk zastřelen.

Bez pojmu nepřítele by válka nebyla možná. Bez této škatulky, do níž jsou lidé po tisících řazeni bez ohledu na svou nezaměnitelnou osobnost, pouze na základě zevní příslušnosti, by k válkám nemohlo docházet. Nezbytnou součástí válečné propagandy je proto vytváření schématické představy nepřítele, která stírá individuální rysy lidí a činí je pouhými hromadnými objekty. Osobní setkávání s příslušníky druhé strany, které by mohlo tuto představu narušit, se proto už během příprav na válku omezuje — zákaz pobytu v „nepřátelské“ zemi, zákaz obchodu a kulturních styků s „nepřítelem“, izolace nebo násilné rozdělování smíšených rodin jsou častými průvodními jevy válečných příprav. Jakékoli konkrétní poznání „nepřítele“ musí být přehlušeno kategorickým předsudkem, jež přijme za svůj pokud možno celý národ od prezidenta až po tuláka přespávajícího na lavičce v parku. Celý svět se musí rozdělit na „my“ a „oni“. Kdo patří k „nám“, nesmí mít s „nimi“ nic společného; kdo patří k „nim“, musí být zničen.

Síla, která v duši člověka vytváří schématický obraz nepřítele, je všeobecně lidská a nepůsobí zdaleka jen v případě války. Ve válce člověk svého bližního na základě pouhé příslušnosti k cizímu státu, národu, náboženství zařazuje do škatulky „nepřítel“, která překrývá jeho osobní kvality schématickým skupinovým obrazem; v dobách míru, kdy zpravidla nemáme jednoznačného nepřítele, vystupují o to více do popředí škatulky pro různé skupiny lidí, s jejichž příslušníky se ve všedním životě setkáváme poměrně často — „cikán“, „vietnavec“, „cizinec“, „černoč“, „bezdomovec“, „postižený“, „dědek“, „ženská“. Na základě národnosti, státního občanství, barvy pleti, sociální či zdravotní situace, věku, pohlaví nebo jiných zevních znaků si svůj protějšek zaškatulkujeme a přisoudíme mu vlastnosti, které přisuzujeme celé skupině. Přestáváme pak vnímat, jaký opravdu je — ze široké škály jeho projevů si vybíráme jen ty, které souhlasí s naší představou, a jen podle této představy s ním jednáme. Máme-li před sebou člověka, kterého jsme si zařadili třeba jako „postiženého“, vidíme v něm jen „postiženého“; nešímáme si už jeho osobních schopností, dovedností, zkušeností, zájmů, názorů a mravů, a jednáme s ním tak, jak si myslíme, že se má jednat s postiženým, a nikoli podle jeho nezaměnitelné lidské osobnosti.

Působení této kategorizující duševní síly nebývají ušetřeni ani lidé, kteří se již povznesli nad většinu předsudků žijících v naší společnosti; dokud v duši žije byť jen jediný takový předsudek, síla se o něj může opřít. Stačí si představit, že jsme se na zastávce tramvaje, ve frontě u pokladny nebo na procházce se psem dostali do rozhovoru se zajímavým člověkem; od všedních témat jsme postupně přešli k hlubším životním a duchovním otázkám... a najednou jsme se od svého protějšku dozvěděli, že je svědek Jehovův. Většina z nás, kdo se jinak snažíme překonávat předsudky vůči cizím národům a rasám nebo vůči sociálním menšinám, by v takovéto zkoušce selhala — po zjištění církevní příslušnosti protějšku by byl opravdový rozhovor u konce, žádná naše odpověď ani otázka by už nebyla opravdu nepředpojatá, nebyli bychom schopni naslouchat, co nám druhý opravdu říká.

Nevědomost hříchu činí

Škatulkování se významnou měrou podílí na vzniku zla mezi lidmi; není však silou jedinou. Vraťme se k příkladu války a představme si člověka, který se války přímo neúčastní, ba který ani nepodlehne pokušení schematicky posuzovat „nepřítele“. Snaží se vyhnout tomu, aby válku jakkoli podporoval, odmítá pracovat ve zbrojním

průmyslu a čte i knížky duchovních velikánů „nepřátelského“ národa. Má však své peníze uloženy na účtu v bance, a ta investuje právě do výroby zbraní. O tom náš odpůrce války nemá ani tušení. Nezná celý dosah svého jednání, a tak pomáhá válku udržovat nevědomky.

Válka by samozřejmě nebyla možná bez konkrétních vykonavatelů, kteří s plným vědomím upírají své síly na zničení nepřítele. Aby se však mohla plně projevit, potřebuje i obrovské množství nepřímé podpory, a ta bývá z nemalé části lidmi poskytována nevědomě. Po příčinných řetězcích vedoucích za omezený obzor lidí využívá válka plodů jejich práce, aniž by o tom věděli a dali k tomu svolení.

Tento mechanismus působení zla opět není omezen jen na válku. Takřka na každém účinku zla, takřka na každém trápení, kterým si jako lidé vzájemně ztrpčujeme život, se velkou měrou podílejí lidé, kteří nikomu ublížit nechtějí, nebo kteří se dokonce domnívají, že někomu pomáhají. Svět je plný lidí, kteří napáchali svým bližním nemálo zla, byť to „dobře mysleli“. V nebezpečí konat zlo v dobrém úmyslu jsme neustále. Výmluvným příkladem jsou dnes poměrně rozšířené komerčně-charitativní akce, kdy je dobročinný dar vázán na koupi určitého výrobku. Výrobce nebo prodejce se na obalu nebo na plakátech zavazuje, že z každého prodaného kusu odvede na dobročinný účel danou částku. Zákazník vybírá mezi výrobky různých firem přibližně stejné ceny a stejné kvality, a pohnut ideou dobročinnosti se rozhodne pro výrobek firmy slibující, že ze 100 Kč zaplacených za výrobek bude 1 Kč užito na bohuľibou charitu. Při tom mu ovšem zůstává utajeno, jak firma užije zbylých 99 Kč, které jí zákazník svou koupí dává k dispozici; neví, jaké ekologické nebo sociální důsledky má výroba, již takto svými penězi pomáhá financovat. Kupci „dobročinného“ výrobku se tak snadno může stát, že jednou korunou pomůže postiženým dětem, ale devětadevadesáti korunami přispěje k zamořování životního prostředí jedy, kvůli nimž se více dětí rodí postižených.

Omezené srdce

Ani člověk, který vědomě přímo ani nepřímo nekoná zlo a zároveň dbá na to, aby ho účinky svého jednání nepodporoval nevědomky, nemusí být ještě prost podílu na něm. V našem příkladu s válkou si můžeme představit člověka, který se neúčastní válečné mašinerie a nepomáhá jí ani po nejspletitějších cestách hmotných účinků. Bydlí na druhém konci světa, než kde zuří naše válka, své peníze má jen v alternativních ekologických bankách a nekupuje výrobky koncernů, které investují do zbrojařství a jiných pochybných odvětví. S válkou nemá a nechce mít nic společného. Je mu lhostejná, netýká se ho, není jeho věc.

Právě od zmíněné lhostejnosti se odvíjí další oblast působnosti zla. Jsme-li lhostejní vůči tomu, co dělají jiní, pak jim k jejich jednání vnitřně dáváme své svolení. Svolení ovšem znamená přinejmenším tichý souhlas. Od lhostejného „ať si válčí, když chtějí“ je pouze krůček k extrémnímu „jen ať se ty černý huby navzájem pobijou“. Necitlivost je předstupněm ke schvalování utrpení jiných.

Je mnoho trápení, která nás bezprostředně bolí, protože se týkají přímo nás nebo našich nejbližších. Jiná trápení se nás dotýkají jen nepřímo nebo vzdáleně a bolí nás méně. Od určité prostorové nebo duševní vzdálenosti nás pak cizí trápení nebolí

vůbec. Naše schopnost spoluprožívat utrpení jiných je omezená. Co se nachází za jejími mezemi, o to se nestaráme, a uvolňujeme tak pole působícímu zlu.

Spojící Duch

Schématické posuzování, neznalost souvislostí a omezenost soucítění jsou naše přirozené sklony. Už při narození v pozemském světě je v sobě máme připraveny; jsou součástí duševní výbavy, kterou získává každý z nás na základě prosté příslušnosti k lidskému rodu; jsou stěžejními složkami toho, co teologie nazývá „dědičný hřích“. Tyto tři duševní síly, umožňující působení zla, provázejí člověka od nepaměti; už od úsvitu kultury zná však lidstvo metody, které člověku pomáhají, aby síly zla krok za krokem přemáhal. Tyto metody souhrnně nazýváme „náboženství“.

Podstatou náboženství je vnitřní spojení s duchovní skutečností, která svou působností proniká všechny lidi i celý svět. Správně pojaté náboženské učení vstěpuje člověku vědomí, že jakkoli je omezen ve své subjektivní duši, objektivní Duch ho spojuje se vším, s čím se setkává. Náboženská praxe ho pak vede cestou postupného přibližování vlastní duše tomuto všudypřítomnému Duchu. Hranice, které duši omezují v jejím chápání jiných bytostí, v jejím vědomí o souvislostech světa, v její schopnosti soucítění, se rozšiřují, až v okamžiku úplného splynutí obsáhnou celý svět.

Známa věta Ježíše Krista: „Cokoli jste učinili jednomu z těchto mých nepatrných bratří, mně jste učinili.“ v nás jednak probouzí vědomí, že vše, co nás ve světě potkává, je proniknuto tímž Božím Duchem, ale také vyjadřuje stav, do nějž má křesťan cestou následování Krista dospět. Cílem náboženské cesty je překonat meze, které nás dělí od jiných bytostí, a dokázat žít v nich právě tak, jako v sobě samých.

Tři ctnosti

Vůči třem omezujícím silám duše, které nás vedou k tomu, abychom konali zlo, staví náboženství pozitivní síly, jimiž se můžeme naplňovat a krok za krokem tak zmenšovat ve své duši oblast, která zlu podléhá. Evangelia tyto síly v řeckém originále nazývají „dikaiosyné“, „metanoia“ a „eleémosyné“, což obvykle překládáme zdaleka ne tak příhodnými slovy „spravedlnost“, „pokání“ a „milosrdenství“.

„Spravedlivý“ ve smyslu evangelia je člověk, který dokáže vůči každé bytosti jednat tak, jak je právě jí přiměřené, tedy bez ohledu na její zevní znaky, bez ohledu na škatulku, do níž by podle povrchního soudu měla patřit. Spravedlivým nazývá evangelium kupříkladu Josefa, muže Marie — po otěhotnění své ženy, které si sám nedovedl vysvětlit, ji nevydal k ukamenování, jak by byl vyžadoval zákon, ale rozhodl se hledat jiné, opravdu spravedlivé řešení; díky této otevřenosti ho pak mohl ve snu navštívit anděl, aby ho dovedl ke správnému rozhodnutí.

„Pokání“ podle evangelia neznamena pouhou lítost nad případným proviněním, ale především proměnu smýšlení ve vztahu mezi sebou a světem. Člověk, který koná metanoiou, si uvědomuje všechny blízké i vzdálené důsledky svých činů a v případě zjištěné účasti na zlu též bezpodmínečnou nutnost změny svého konání. Ježíšovo „už nehřeš“, které doprovází mnohá v evangeliích popsána uzdravení, je poukazem

na nezbytnost takového uvědomění — na vzniku toho, co nás v životě potkává, se podílejí velkou měrou naše vlastní skutky; jakékoli zevní uzdravení může mít smysl jen tehdy, je-li provázeno též proměnou jednání vůči světu, v němž vše souvisí se vším. Bez pravého pokání není možná náprava ani odpuštění.

Konečně „milosrdenství“, jak je popisují evangelia, má pramálo společného se „soucitem“ ve smyslu, v němž toto slovo používá většina současníků. Základem milosrdenství je opravdový „sou-cit“, „spolu-cítění“, které nám umožňuje vidět situaci i z pozice trpícího a podle toho jednat. Milosrdný člověk vnímá utrpení kolem sebe a pociťuje je jako vlastní utrpení; v utrpení však nenachází důvod k lítosti, ale k aktivní účasti; všechno se ho týká, všechno je jeho věc. Nejznámějším evangelijním příkladem milosrdenství je Samařan, který vedle cesty spatřil člověka oloupeného a ztlučeného; nezačal ho však litovat, nelomil nad ním rukama a nepohoršoval se nad zkažeností světa, nýbrž ošetřil zraněného, dovezl ho do nejbližšího zájezdního hostince, zaplatil mu pobyt na dobu umožňující jeho zotavení a přislíbil, že se po několika dnech opět stává — tedy vzal část osudu trpícího na sebe.

Člověk má, jak jsme viděli, již ve své přirozenosti náklonnost ke zlu; nejdůležitější baštou zla ve světě je sama lidská duše. Možnosti zla spočívají v oddělení člověka od Boha, z něhož se rodí neřesti škatulkování, neznalosti souvislosti a lhostejnosti vůči vzdálenému utrpení. Proti nim však můžeme postavit ctnosti spravedlnosti, pokání a milosrdenství, které dokáží vytvořit a rozšiřovat v duši hájemství, jež je ode zla oproštěno. Jejich pramenem je opětné sjednocování člověka s Bohem — vzájemné přibližování, vedené společným úsilím člověčím i Božím.